

Recenzja

rozprawy doktorskiej autorstwa Małgorzaty Karoliny Steć pt. *Tożsamość moralna w narracjach adolescentów. Badania eksploracyjne*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. prof. UJ Doroty Czyżowskiej, na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego

Małgorzata Karolina Steć uczyniła przedmiotem badań ważny, choć dotychczas stosunkowo słabo zgłębiany przez psychologów problem dotyczący kształtowania się tożsamości moralnej. Problem ten mieści się przede wszystkim w obszarze psychologii rozwoju człowieka, jednak zasługuje na uwagę także w ramach psychologii egzystencjalnej. Jest bowiem ważny zarówno z poznawczego jak i praktycznego, życiowego punktu widzenia. Nowatorskie jest także uczynienie przez Doktorantkę przedmiotem badań autobiografii adolescentów i zastosowanie modelu narracyjnego w rozpoznawaniu przejawów tożsamości moralnej.

Praca, mająca charakter empiryczny o profilu jakościowym, jest bardzo obszerna, obejmuje 425 stron (w tym 338 str. tekstu, oprócz tego zapis bibliograficzny oraz załączniki) i podzielona jest na dwie części: teoretyczną (obejmującą 172 str.) oraz empiryczną (obejmującą 166 str.).

We wstępie poprzedzającym część teoretyczną rozprawy Doktorantka jasno zdefiniowała cel podjętych badań, przedstawiła jego merytoryczne uzasadnienie oraz uczynienie obiektem badań osób w wieku dorastania. Określiła też, korzystając z inspiracji zaczerpniętych z literatury przedmiotu, przyjęty w pracy sposób rozumienia tożsamości moralnej. Oparła się na założeniu, że „tożsamość moralna jest możliwa, kiedy *self* jednostki, a więc jej esencja jest definiowana wokół kategorii moralności” (str. 9), co należy

rozumieć, że wartości moralne zajmują centralne miejsce w obrazie własnej osoby i odgrywają pierwszorzędną rolę w ustosunkowywaniu się do zdarzeń rzeczywistości oraz do własnej osoby. Fenomen tożsamości moralnej szczegółowo opisany został w świetle teorii rozwoju psychospołecznego E. Eriksona i odniesiony do przesłanek filozoficznych. Ważne są rozważania Doktorantki wokół kwestii współzależności między rozwojem moralnym i rozwojem osobowym jednostki z jednej strony, a procesem kształtowania się tożsamości, przypadającym na okres dorastania – z drugiej. Po dokonaniu przeglądu psychologicznych koncepcji na temat tożsamości moralnej Małgorzata Steć przedstawiła w pracy własną propozycję definicji operacyjnej dotyczącej tożsamości moralnej. Definicja ta obejmuje osiem składowych, zaczerpniętych z różnych teorii. Autorka uzasadniła przyjęty sposób rozumienia tożsamości moralnej złożonością tego fenomenu oraz faktem obecności w literaturze przedmiotu sporej liczby różnorodnych jego definicji i tym samym trudnością sformułowania jednoznacznej, spójnej definicji. Zdaje sobie jednak sprawę z kontrowersyjności przyjętego podejścia badawczego. Ostatecznie, na ogólnym, teoretycznym poziomie zaproponowane zostało rozumienie tożsamości moralnej głównie w oparciu o poglądy Blasiego oraz Lapsleya i Narvacz – jako „swoistego mechanizmu regulacyjnego w obrębie systemu *ja*, opartego na centralności i chronicznej dostępności kategorii moralnych dla osoby” (str. 141). Biorąc pod uwagę widoczną w rozważaniach Doktorantki znaczącą rolę inspiracji pochodzących z egzystencjalizmu, przypisywanie tożsamości moralnej statusu mechanizmu regulacyjnego – kategorii należącej do psychologii pozytywistycznej, sprowadzającej aktywność człowieka do niemal bezdusznego, bezrefleksyjnego funkcjonowania i traktowanie go w sposób uprzedmiotowiony, niejako mechaniczny - wydaje się niezbyt stosowne. Chociaż tę dezaprobatę nieco osłabia przymiotnik „swoisty” (mechanizm).

Część teoretyczną rozprawy kończy opis metodologii narracyjnej jako strategii badawczej stosunkowo najbardziej adekwatnej do zgłębiania problematyki moralności. Doktorantka przekonująco uzasadnia oparcie własnych badań na tym właśnie modelu, wskazując na atrybuty człowieka postrzeganego jako byt osobowy, a wśród nich na indywidualność, podmiotowość, poszukiwanie sensu poprzez interpretację doświadczeń życiowych w określonym kontekście, jak również wyrażanie ich poprzez komunikację interpersonalną, a więc w narracji.

Oceniając część teoretyczną rozprawy Małgorzaty K. Steć uważam, że zawiera ona wyczerpujący przegląd literatury dotyczącej kluczowych pojęć i zagadnień z dziedziny psychologii rozwoju człowieka na etapie dorastania oraz kwestii związanych z moralnością, będącą specyficzną dyspozycją człowieka jako bytu osobowego. Tekst zawarty w tej części rozprawy świadczy o wysokich kompetencjach merytorycznych Doktorantki, o jej szerokiej i gruntownej wiedzy, krytycyzmie oraz głębokiej refleksyjności. Strona formalna również zasługuje na akceptację, chociaż wskazać można kilka uchybień. Po pierwsze – na stronie 50. Autorka pisze, że „osobowość stanowi zarówno proces rozwoju jak i efekt...”. Owszem, osobowość nieustannie znajduje się w procesie rozwoju, ale czy można ją samą traktować jako proces? Pojawia się zatem pytanie o sposób rozumienia osobowości jako procesu. Po drugie – na stronie 69. dwukrotnie występuje określenie „wartości transcendentalne”, a powinno być: „wartości transcendentne”. To z pozoru drobna, ale w istocie poważna różnica znaczeniowa. Po trzecie – na stronie 147. jest odniesienie do Janusza Trzebińskiego, tymczasem imię prof. Trzebińskiego to Jerzy. Po czwarte – na stronie 7. Autorka pisze: „ Wydaje się, że okresem, w którym kategorie, wokół których kształtowana jest tożsamość zaczynają być szczególnie aktywne jest adolescencja”. Określenie „wydaje się” jest tu nieadekwatne, gdyż

psychologowie rozwojowi nie mają wątpliwości co do tego, że adolescencja jest okresem krytycznym dla krystalizowania się tożsamości człowieka.

We wprowadzeniu do części empirycznej rozprawy Doktorantka doprecyzowuje zasadniczy cel podjętych badań. Jest nim rozpoznanie wskaźników tożsamości moralnej u adolescentów reprezentujących w narracjach perspektywę autonomiczną i heteronomiczną. Deklaruje też ostrożność względem pozyskanych rezultatów badawczych, mając świadomość ograniczeń ich wiarygodności z racji specyfiki zmian rozwojowych zachodzących w okresie adolescencji. Swoje badania traktuje jako wstępne, mające charakter eksploracyjny, które na dalszym etapie powinny służyć udoskonaleniu badań nad interesującym ją problemem. Procedura metodologiczna dotycząca zaprezentowanych w recenzowanej rozprawie badań obejmowała cztery etapy. Na pierwszym etapie skonstruowany został Kwestionariusz Orientacji Moralnej (KOM) w oparciu o założenia zaczerpnięte z teorii L. Kohlberga. Autorka zaznacza, że metoda ta, którą nazwała kwestionariuszem, nie spełnia ścisłych, standardowych kryteriów opracowanego przez nią narzędzia badawczego, jest jedynie do niej zbliżona pod względem strukturalnym. Wyjaśnia ten fakt specyfiką celu badawczego, jakim jest celowy dobór osób, które mają być przypisane do wyodrębnionych docelowych grup badanych – ze względu na przedstawiane przez nie uzasadnienia decyzji/działań dokonywanych przez bohaterów prezentowanych historii. Proces opracowania narzędzia kwestionariuszowego opisany został precyzyjnie, poprawnie, zgodnie z metodologicznymi wymaganiami. Na etapie drugim przeprowadzone zostały – za pomocą Kwestionariusza Orientacji Moralnej - badania przesiewowe na liczącej 130 osób grupie młodzieży licealnej, co pozwoliło na wyodrębnienie dwu podgrup, różniących się perspektywą moralną: autonomiczną i heteronomiczną. Sposób opracowania kwestionariusza oraz procedura oceny rozkładu wyników dotyczących poszczególnych orientacji moralnych w ramach

perspektywy heteronomicznej (orientacja normatywna i utylitarna) oraz autonomicznej (orientacja perfekcjonistyczna i bezstronności) zgodne są ze standardami metodologicznymi i opisane zostały klarownie. Po ustaleniu przynależności badanych licealistów do wyodrębnionych podgrup przystąpiono do trzeciego etapu badania, na którym przeprowadzono wywiady. Zadaniem każdej osoby zakwalifikowanej do tego etapu było ustosunkowanie się do zagadnień należących do dwu wywiadów: pierwszy dotyczył historii życia według scenariusza D. McAdamsa w zmodyfikowanej (skróconej ze względu na wiek badanych) wersji, drugi (również skrócony), według scenariusza F. Schutze'ego, wymagał od badanych odniesienia się do kwestii *stricte* moralnych i tożsamościowych. Struktura obu wywiadów zaprezentowana została w pracy szczegółowo i przejrzysto. Na podstawie treści przeprowadzonych wywiadów skonstruowano odpowiednie kody służące do pogłębionej analizy wypowiedzi badanych. Jakościowa analiza zebranego materiału dokonana została za pomocą programu komputerowego MAXQDA, a do jego obsługi zaangażowano dwóch niezależnych ekspertów. Dokonano szczegółowej analizy treści wypowiedzi osób prezentujących autonomiczną perspektywę rozwoju moralnego, sytuujących kategorie moralne w centrum swoich narracji i porównano z wypowiedziami osób, u których rozpoznano perspektywę odmienną - heteronomiczną. Pozyskany materiał badawczy uporządkowany został profesjonalnie, klarownie i przedstawiony czytelnie w formie stabelaryzowanej. Czwarty etap procedury badawczej obejmował szczegółową analizę całości zebranego materiału.

Pracę kończy podsumowanie rezultatów przeprowadzonych badań w formie wniosków, wraz z autorskim komentarzem i uwagami krytycznymi oraz rekomendacją do dalszych badań. Ważne okazało się ustalenie związku między tożsamością moralną i autonomiczną perspektywą rozwoju moralnego, chociaż - jak słusznie Doktorantka podkreśla - na podstawie badań jakościowych nie

można było rozpoznać charakteru tego związku. Istotne jest także rozpoznanie bardzo wysokiej spójności czynników przypisywanych autonomicznej perspektywie rozwoju moralnego w zestawieniu z perspektywą heteronomiczną, gdzie owa spójność okazała się niewielka. Interpretując powyższy fakt, Doktorantka przypuszcza, że dla tożsamości moralnej bardziej znacząca jest tego rodzaju wewnętrzna spójność niż sam poziom moralnego rozwoju. Otwarte pozostaje pytanie: jak można to przypuszczenie uzasadnić? Ciekawy wniosek wypływa także z badania dotyczącego różnic związanych z płcią osób badanych. Okazało się mianowicie, że przebadane dziewczęta są bardziej autonomiczne moralnie niż chłopcy i częściej odnoszą się do kategorii moralnych w definiowaniu siebie. Warto zweryfikować tę wstępnie ustaloną prawidłowość i zgłębić jej źródło. Intrygujące są rezultaty badawcze świadczące o braku różnic między osobami należącymi do przeciwnych podgrup (autonomicznej vs heteronomicznej) w zakresie przeżywania dylematów moralnych. Doktorantka przypuszcza, że ten aspekt/czynnik włączony do perspektywy rozwojowej nie jest specyficzny dla tożsamości moralnej. Warto jednak ten problem zgłębiać.

Do powyższych merytorycznych wniosków i wielu innych ustaleń zawartych w końcowej części rozprawy Doktorantka ustosunkowała się w sposób krytyczny, głęboko refleksyjny i konstruktywny. Wykazała także świadomość ograniczeń metodologicznych przeprowadzonych badań. Do dalszego zgłębiania problemu tożsamości moralnej proponuje zastosowanie tzw. modelu mieszanego, jakościowo-ilościowego. Jednak twierdząc, że „podejście ilościowe proponuje konkretne sposoby interpretacji uzyskanych wyników w kontekście tendencji populacyjnych” (str. 337), nie precyzuje o jaki ewentualny sposób interpretacji chodzi. Warta wzięcia pod uwagę w dalszych planach badawczych jest zasygnalizowana propozycja badań longitudinalnych, które

pozwołyby porównać dynamikę rozwoju moralnego osób reprezentujących różne grupy generacyjne.

Oceniając część metodologiczną rozprawy Małgorzaty K. Steć uważam, że jest ona poznawczo bardzo wartościowa. Cała wieloetapowa procedura badawcza, w tym autorskie opracowanie Kwestionariusza Orientacji Moralnej, model wywiadu narracyjnego oraz rezultaty badawcze wraz z ich analizą przedstawione zostały poprawnie, logicznie, w sposób szczegółowy i zarazem klarowny, w pełni zasługujący na akceptację. Zauważalna jest jednak pewna drobna słabość; zabrakło sformułowania problemu badawczego w formie pytania/pytań, co należy do standardowej retoryki metodologicznej. Są wprowadzone w pracy jasno zdefiniowane cele badawcze, z których wyprowadzić można pytania (np. Jakie są/ Na czym polegają różnice w narracjach adolescentów reprezentujących perspektywę autonomiczną vs heteronomiczną?), ale w tekście zabrakło tego rodzaju pytań. Pytania powinny mieć wyraźnie jakościowy charakter, a więc opisowy /interpretatywny, w przeciwieństwie do pytań, jakie są typowe dla badań ilościowych, mających z reguły charakter wyjaśniający, przyczynowo-skutkowy, wskazujący, że w badaniu chodzi nie tyle o opis i interpretację kontekstualną zjawiska, ile o jego przyczyny, a co najmniej o związki korelacyjne. Drobny dyskomfort poznawczy budzi obecne w podsumowującej części rozprawy sformułowanie „udało się”, np. „udało się wysunąć propozycję postulatywnej definicji ...”(str. 334), „udało się pokazać większą spójność...” (str. 335). Można by odnieść wrażenie, że rezultaty badań Doktorantki są w większości dziełem przypadku, a nie rzetelnej pracy badawczej, dzięki której możliwe było rozpoznanie i opisanie pewnego stanu rzeczy. To oczywiście uwaga relatywnie mało istotna, formalno-lingwistyczna, chociaż warto mieć ją na względzie przygotowując pracę do opublikowania, do czego jak najbardziej Doktorantkę zachęcam.

Podsumowując całościowo recenzję rozprawy doktorskiej Małgorzaty K. Steć uważam, że zasługuje ona na akceptację. Jest dziełem wartościowym przede wszystkim pod względem merytorycznym. Pierwszorzędnym walorem pracy jest uczynienie przez Doktorantkę przedmiotem badania problemu tożsamości moralnej, który to problem należy do bardzo ważnych, ale stosunkowo słabo eksplorowanych na gruncie psychologii. Wartością pracy jest też w pełni uzasadnione osadzenie problemu tożsamości moralnej w narracyjnym paradygmacie badawczym. Nowatorskie jest opracowanie operacyjnej definicji tożsamości moralnej, stanowiącej teoretyczną podstawę analizy treści narracyjnych pozyskiwanych w wywiadach. Doktorantka wykazała się szeroką i gruntowną wiedzą z zakresu problematyki tożsamościowej oraz wysokimi kompetencjami metodologicznymi. Docenić należy wnikliwość przeprowadzonych analiz, głęboką refleksyjność oraz krytycyzm, także samokrytycyzm. Opracowanie redakcyjne również zasługuje na aprobatę. Nieliczne, wskazane wcześniej, drobne uchybienia nie wpływają na ogólnie bardzo wysoką pozytywną ocenę pracy.

Biorąc pod uwagę wartość merytoryczną rozprawy doktorskiej Małgorzaty Karoliny Steć pt. *Tożsamość moralna w narracjach adolescentów. Badania eksploracyjne* stwierdzam, że spełnia ona wymagania określone w Ustawie o stopniach i tytule naukowym. Powyższa ocena upoważnia do przedłożenia Radzie Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego wniosku o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

